

Conflicts and Shortcomings of Spirituality in Adler's Individual Psychology: A Critical Analysis Based on Nahj al-Balagha

Amir Qorbanpoor lafmejani✉

Associate Professor, Faculty of Literature & Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran

Corresponding author's email: qorbanpoorlafmejani@guilan.ac.ir

Article Information

Research Paper

Vol: 1
No: 3
P: 94-110
Received: 2026-05-04
Revised: 2026-07-02
Accepted: 2026-07-03
Published: 2026-07-06

Cite this Article:

Qorbanpoor lafmejani, Amir. (2026). Conflicts and Shortcomings of Spirituality in Adler's Individual Psychology: A Critical Analysis Based on Nahj al-Balagha. *Journal of Theology and Spiritual Health*. 1(3): 94-110.

Publisher: Hakim Sabzevari University

The Author(s) retain the
copyright and full
publishing rights

doi 10.22034/jtsh.2026.580444.1031

Abstract

Adler's individual psychology includes spirituality as one of five lifestyle tasks but lacks a cognitive and theological foundation. This study critically examines its shortcomings based on Nahj al-Balagha. Using a descriptive-analytical approach, data were collected from Adlerian sources and Nahj al-Balagha. Analysis across six axes (God, purpose, motivator, scope, death, anthropology) revealed fundamental shortcomings: God is reduced to a "fictional idea" serving individual superiority; the purpose is "personal perfection" rather than "servitude to God"; the motivator is the "inferiority complex" rather than "divine nature" (fiṭrah); the Spirituality scope is limited to "social interest," neglecting the relationship with God and the self; death is viewed as the end without "resurrection-oriented thinking"; and humans are seen as inferior, contradicting the intrinsic dignity affirmed in Nahj al-Balagha. It is concluded that Adlerian spirituality, due to its secular and humanistic foundations, cannot provide a comprehensive, purposeful definition. In contrast, Nahj al-Balagha presents a God-centered, servitude-oriented spirituality that can serve as a model for redesigning indigenous counseling approaches. Therapists are recommended to replace secular concepts with piety (taqwā), resurrection-oriented thinking, and fiṭrah-based approaches.

Keywords: Lifestyle, Adler's Theory, Spirituality, Islam, Nahj al-Balagha.

Extended Abstract

1. Problem Statement

Psychological theories, despite claiming universality, are always influenced by the philosophical, cultural, and value contexts of their originating societies. Alfred Adler's (1870-1937) Individual Psychology is known for concepts such as "lifestyle", "inferiority complex", "striving for superiority", and "social interest". Although Adler himself was a Christian, influenced by Vaihinger's philosophy of "as if", he adopted a phenomenological and pragmatic view toward religion and spirituality. He considered God a "fictional idea" and a mental representation of the goal of perfection. His later followers (Mosak and Dreikurs), while adding "spirituality" as the fifth life task, failed to liberate this concept from secular and humanistic foundations.

In contrast, Nahj al-Balaghah, as one of the most important Islamic sources after the Qur'an, is a collection of sermons, letters, and sayings attributed to Imam Ali (AS) that depicts a monotheistic worldview, anthropology, and spirituality. Considering the widespread use of Adler's theory in counseling and psychotherapy in Iran, as well as the necessity of indigenizing psychological approaches based on Islamic-Iranian values, the main question of this study is: What are the shortcomings of the concept of spirituality in Adler's theory, and how is it critiqued based on the teachings of Nahj al-Balaghah?

2. Method

This research was conducted using a qualitative method with a descriptive-analytical approach. Data were collected from two categories of sources:

First category (Adler-related sources): Included counseling theory textbooks (Corey, 2009; Sharf, 2012; Shafiabadi, 2012), reputable scientific articles from Google Scholar, PubMed, as well as primary and secondary works of Adler's followers (Mosak, Dreikurs, Mansager, Gold, and others).

Second category (Islamic sources): The original text of Nahj al-Balaghah (Dashti translation, 2020), focusing on sermons (1, 16, 183 [Qasi'ah], 223), letters, and sayings related to God, humanity, spirituality, servitude, death, and the Hereafter.

Analysis Method: Data were analyzed using qualitative comparative content analysis across six main themes: (1) God, (2) purpose of spirituality, (3) motivator of spirituality, (4) scope of spirituality, (5) view of death, and (6) anthropological foundation. For each theme, Adler's perspective was first explained and then critiqued based on explicit statements from Nahj al-Balaghah.

3. Findings and Results

The findings across six themes reveal fundamental differences between Adlerian spirituality and Alawite spirituality:

Theme 1 – God: Adler considers God a "fictional idea" and a "mental representation of the goal of perfection" (Johansson, 2010). However, in Nahj al-Balaghah, God is presented as the "Absolute Truth" and the "Real Ultimate Goal of existence" (Sermon 223: "Everything bears witness to His oneness"). Conclusion: Reducing God to a mental tool distorts the very essence of spirituality.

Theme 2 – Purpose of Spirituality: In Adler, the ultimate goal is "personal perfection" and "striving for superiority." But in Nahj al-Balaghah, the goal is "servitude (‘ubūdiyyah)" and "proximity to God" (Sermon 183, Qasi'ah). Conclusion: Adlerian spirituality is self-centered, while Alawite spirituality is God-centered.

Theme 3 – Motivator of Spirituality: Adler considers the "inferiority complex" as the source of all human striving. Nahj al-Balaghah emphasizes the "divine innate nature (fiṭrah)" and "intrinsic dignity" of human beings (Sermon 1: "And He shaped their nature upon His knowledge"). Conclusion: Adlerian spirituality is rooted in deficiency, whereas Alawite spirituality is rooted in the flourishing of fiṭrah.

Theme 4 – Scope of Spirituality: Adler restricts spirituality to "social interest." However, Nahj al-Balaghah encompasses four realms: relationship with God, relationship with self, relationship with others,

and relationship with nature (Saying 374: "May God have mercy on the person who prioritizes his piety"). Conclusion: Adlerian spirituality is one-dimensional and lacks individual transcendence and God-seeking. Theme 5 – View of Death: Adler considers death as the end of the path and does not believe in the Hereafter. Nahj al-Balaghah views death as a "bridge to eternal life" (Saying 270: "You were not created for annihilation, but you were created for everlasting existence"). Conclusion: The absence of Hereafter-oriented thinking in Adler deprives suffering and sacrifice of deep meaning.

Theme 6 – Anthropological Foundation: Adler assumes human beings as "inferior" creatures afflicted with a feeling of deficiency. Nahj al-Balaghah introduces humans as the "vicegerent of God" possessing "intrinsic dignity" (Sermon 86). Conclusion: Adler's approach toward humanity is degrading, while the Alawite approach is honorific.

Spirituality in Adler's theory, despite the efforts of his followers to open the door to religion, suffers from fundamental shortcomings due to its reliance on secular, humanistic, and phenomenological foundations: reducing God to a fictional idea, aiming for superiority instead of servitude, considering the inferiority complex instead of divine *fiṭrah*, restricting the scope of spirituality to social interest, neglecting Hereafter-oriented thinking, and portraying a degrading image of humanity. In contrast, Nahj al-Balaghah offers a comprehensive, teleological, and reality-based spirituality that can serve as a model for redesigning spiritual approaches in indigenous Iranian counseling and psychotherapy. It is suggested that therapists, utilizing Alawite teachings, replace secular concepts in Adler's theory with components such as "piety (taqwā)," "Hereafter-oriented thinking (ma'ād-andīshī)," "fiṭrah-based orientation," and "servitude ('ubūdiyyah)." Research Suggestions: Developing a spiritual counseling package based on Nahj al-Balaghah and comparing its effectiveness with Adlerian therapy in meaning-related disorders (e.g., existential depression).

4. Acknowledgement & Funding

The manuscript did not receive a grant from any organization.

5. Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

6. Authors' Contribution

Amir Qorbanpoor Lafmejani., Email: qorbanpoorlafmejani@guilan.ac.ir; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3548-5629>

7. References

- Corey, G. (2009). *Theory and practice of counseling and psychotherapy*. Thomson Brooks/Cole.
- Dashti, M. (Trans.). (2020). *Nahj al-balaghah* (11th ed.). Payam-e-Imam Hossein Publications.
- Johansson, T. (2010). *Religion and spirituality in psychotherapy and counseling* (F. Baratisedeh, Trans.). Roshd Publications.
- Kaviani, M. (2019). *Islamic lifestyle and its measurement tools* (6th ed.). Hozeh Research Institute and University.
- Mansager, E., & Gold, L. (2000). Three life tasks or five? *Individual Psychology*, 56(2), 155.
- Shafiabadi, A. (2012). *Career guidance and counseling and job selection theories*. Roshd Publications.
- Sharf, R. S. (2012). *Theories of psychotherapy & counseling: Concepts and cases*. Cengage Learning.

تعارض‌ها و کاستی‌های معنویت در نظریه فردنگر آدلر؛ تحلیلی انتقادی بر مبنای نهج‌البلاغه

امیر قربان پور لقمجانی✉

۱- دانشیار مشاوره، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

نویسنده مسئول: qorbanpoorlafmejani@guilan.ac.ir

چکیده

روان‌شناسی فردنگر آدلر، معنویت را به‌عنوان یکی از پنج تکلیف سبک زندگی مطرح می‌کند، اما این مفهوم فاقد زیربنای شناختی و الهیاتی است. پژوهش حاضر با هدف بررسی کاستی‌های معنویت در نظریه آدلر بر اساس نهج‌البلاغه انجام شد. این مطالعه با رویکرد کیفی توصیفی-تحلیلی و با گردآوری داده‌ها از منابع مرتبط با آدلر و متن نهج‌البلاغه صورت گرفت. تحلیل در شش محور اصلی (خدا، هدف، محرک، دامنه، مرگ و انسان‌شناسی) انجام شد. یافته‌ها نشان داد که معنویت آدلری با کاستی‌های اساسی مواجه است که عبارتند از: خدا به «ایده‌ای خیالی» تقلیل یافته؛ هدف «کمال شخصی» است نه «عبودیت»؛ محرک «عقده حقارت» است نه «فطرت الهی»؛ دامنه معنویت به «علاقه اجتماعی» محدود شده؛ مرگ پایان راه است و «معاداندیشی» غایب است؛ و انسان موجودی حقیر فرض شده، در حالی که نهج‌البلاغه بر کرامت ذاتی انسان تأکید دارد. نتیجه‌گیری می‌شود که معنویت آدلری به دلیل مبانی سکولار و اومانستی، از ارائه تعریفی جامع و غایت‌مند عاجز است. در مقابل، نهج‌البلاغه معنویت‌ی خدامحور و عبودیت‌محور ارائه می‌دهد که می‌تواند الگویی برای بازطراحی رویکردهای معنوی در مشاوره و روان‌درمانی بومی باشد. توصیه می‌شود درمانگران با بهره‌گیری از آموزه‌های علوی، مفاهیم سکولار را با تقوا، معاداندیشی و فطرت‌گرایی جایگزین کنند.

کلیدواژه‌ها: سبک زندگی، نظریه آدلر، معنویت، اسلام، نهج‌البلاغه

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره:	۱
دوره:	۳
صفحه:	۱۱۰-۹۴
تاریخ دریافت:	۱۴۰۵/۰۲/۱۴
تاریخ ویرایش:	۱۴۰۵/۰۴/۱۱
تاریخ پذیرش:	۱۴۰۵/۰۴/۱۲
تاریخ انتشار:	۱۴۰۵/۰۴/۱۵

نحوه ارجاع به این مقاله:

قربان پور لقمجانی، امیر. (۱۴۰۵). تعارض‌ها و کاستی‌های معنویت در نظریه فردنگر آدلر؛ تحلیلی انتقادی بر مبنای نهج‌البلاغه. *الهیات و سلامت معنوی*، ۱۱(۳): ۹۴-۱۱۰.

ناشر: دانشگاه حکیم سبزواری

نویسنده(گان) حق نشر و حقوق کامل را انتشار حفظ می‌کنند.

10.22034/jtsh.2026.580444.1031

۱- مقدمه

انسان موجودی است که در زندگی به دنبال ارضای نیازها و اهداف خود است و بدین منظور باید خط مشی مشخصی داشته باشد که به آن سبک زندگی می‌گویند که در روان‌شناسی نخستین بار توسط آدلر مطرح شد (شفیع آبادی، ۱۳۹۱). سبک زندگی، تکیه کلام، نظریه آدلر و معرف اندیشه و افکار وی و مهم‌ترین عاملی است که انسان حرکت خود در زندگی را بر اساس آن تنظیم می‌کند (شفیع آبادی، ناصری، ۱۳۹۲). انسان‌ها در زندگی ۵ تکلیف اساسی دارند که در قالب سبک زندگی به سمت آن در حرکت هستند. آدلر سه تکلیف شغلی، اجتماعی و عشقی را مطرح کرد. بعد از وی دو تن از طرفدارانش به اسم موزاک و درایکورس وظیفه معنوی را به این تکالیف اضافه کردند (کاویانی، ۱۳۹۸؛ گولد و منساگر، ۲۰۰۰).

سبک زندگی، رفتارهای انسان و نوع خاص واکنش افراد در برابر موانع و مشکلات را شکل می‌دهد (شفیع آبادی، ۱۳۹۱). سبک زندگی در چند سال اول زندگی شکل می‌گیرد و شاخصی است که به موجب آن فکر، ادراک و رفتار می‌کنیم (کارلسون و همکاران، ۲۰۰۶). سبک زندگی از ارزش‌ها و عقاید ما در ارتباط با خودمان، دیگران و دنیا تشکیل می‌شود و روش خاص ما برای پیشروی به سمت هدف زندگی است (کوری، ۲۰۰۹). سبک زندگی بر اساس چگونگی غلبه فرد بر مجموعه‌ای از حقارت‌ها تا تلاش برای برتری شکل می‌گیرد و بعد از سال‌های ۴ یا ۵ سالگی به سختی تغییر می‌کند. از نحوه مواجهه افراد با تکالیف پنج‌گانه زندگی می‌توان سبک زندگی را درک کرد (شارف، ۲۰۱۲). آدلر و پیروانش سبک زندگی را به یک درخت تشبیه کردند که همچون یک درخت ریشه و ساقه و شاخه‌هایی دارد. ریشه‌های درخت سبک زندگی متأثر از سلامتی و ظاهر فرد، نگرش‌های والدین، وضعیت اقتصادی و اجتماعی و شکل جمعی خانواده و نقش‌های جنسیتی است. تنه و ساقه این درخت نیز نگرش‌های کلی فرد از جمله خودپنداره، خودآید، تصور از جهان و الزامات اخلاقی را شامل می‌شود. وظایف زندگی نیز که همان شاخه‌های این درخت است عبارتند از وظایف اجتماعی، شغلی و وظایف عشقی (کاویانی، ۱۳۹۸).

اگرچه بسیاری از ایده‌های آدلر در درک معنویت مسیحی مفید است؛ اما روان‌شناسان از بحث در مورد آن‌ها امتناع می‌ورزند. آدلر نسبت به تلاش روان‌شناسان مسیحی برای تلفیق نظراتش با آموزه‌های دینی بی‌طرف ماند (سویج، ۱۹۹۸). موزاک و درایکورس (۱۹۶۷-۱۹۷۷) معتقدند که آدلر به طور تلویحی و ضمنی و نه مشخص و صریح از وظایف معنوی سخن گفته؛ زیرا آدلر با مسائل معنوی بیگانه نبوده است (منساگر و گولد، ۲۰۰۰). موزاک و درایکورس به عنوان پیروان آدلر معتقدند مسئله خدا، ایمان و معنا برای روان‌شناسی حائز اهمیت است و باید وظیفه‌ای در زندگی به حساب آید و هر انسانی باید با آن دست و پنجه نرم کند (یوهانسون، ترجمه براتی سده، ۱۳۹۳) و این حیطه فقط مختص فلاسفه و الهیون نیست و روان‌شناسان نیز باید به مسائل وجودی و فهم ماهیت زندگی که مبتلا به هر انسانی است وارد شوند (گولد و منساگر، ۲۰۰۰). در نگاه آدلری‌ها معنویت پاسخی شخصی همراه با شوری مذهبی است که افراد در تلاش برای پاسخ به این سؤالات: من کیستم؟ چرا اینجا هستم؟ و معنای زندگی چیست؟ تجربه می‌کنند (منساگر، ۲۰۰۱). در چشم‌انداز آدلری‌ها مردم چه خداپاور باشند و چه نباشند جهت‌گیری‌های معنوی خویش را نیز انتخاب می‌کنند و وقتی به سمت دین حرکت می‌کنند ناگزیر سبک زندگی خویش را نیز به نوعی می‌سازند (کانرایت، ۲۰۱۰). با توجه به اهمیت مفهوم سبک زندگی و معنویت، پرداختن به آن در بستر فرهنگ و ارزش‌های اسلامی ایرانی کشورمان یک ضرورت است؛ چرا که نظریات روان‌شناختی در خلأ ایجاد نمی‌شوند، بلکه به وجود آمدن آن‌ها مبتنی بر سلسله‌ای از عوامل تاریخی، اجتماعی، فلسفی و شخصی است. نظریه‌ها، شخصیت نظریه‌پرداز و نیازهای او و موقعیت زمانی زندگی وی را منعکس می‌کنند (شفیع آبادی و ناصری، ۱۳۹۲).

تمامی نظریاتی که در حوزه روان‌شناسی یا مشاوره در دانشگاه‌های ایران تدریس می‌شوند، غالباً ترجمه آثاری است که در کشورهای غربی تولید شده‌اند. از آنجایی که ما در کشوری اسلامی زندگی می‌کنیم که دیدگاهی خاص نسبت به جهان، انسان، ارزش‌ها، زندگی و معنویت بر آن حاکم است، لازم است تا نظریات روان‌شناسی و مشاوره از منظر مبانی

دین اسلام مورد نقد و بررسی قرار گیرند تا انطباق بهتری با فرهنگ اسلامی ایرانی کشورمان داشته باشند. در این صورت به نظر می‌رسد که کارایی این نظریه‌ها بیشتر خواهد شد. نقد و بررسی نظریات غربی بر اساس آموزه‌های دینی اسلامی، از نظر مشاوره چند فرهنگی یک ضرورت است؛ زیرا رویکردهای موجود، از فرهنگ اروپایی-آمریکایی سرچشمه گرفته‌اند و بر یک رشته ارزش‌های خاص استوارند. لذا در مورد مراجعانی که پیشینه نژادی، قومی و فرهنگی و مذهبی متفاوتی دارند قابلیت کاربرد قطعی ندارد (کوری، ۲۰۰۹). مروری بر تحقیقات گذشته نشان می‌دهد که نظریه آدلر تا کنون مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است و تاکنون پژوهش‌های متعددی به بررسی نسبت میان نظریه روان‌شناسی فردنگر آدلر و آموزه‌های اسلامی پرداخته‌اند. به عنوان مثال قربان‌پور لقمجانی (۲۰۲۴) در پژوهشی با رویکردی کلی و با استفاده از منابع عمومی اسلامی (قرآن و روایات) به نقد معنویت در سبک زندگی آدلر پرداخت و نشان داد که معنویت آدلری فاقد پیوند با خداست. همچنین وی (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای دیگر، مبانی انسان‌شناختی سبک زندگی آدلر را از منظر اسلام نقد کرد و بر یک‌بعدی بودن انسان در این نظریه تأکید نمود. در سوی دیگر، فریدونی و موسویان (۲۰۲۲) با رویکردی همسو و شباهت‌محور، به بررسی وجوه اشتراک میان آموزه‌های عرفان اسلامی و روانشناسی آدلر پرداختند و بر مفاهیمی چون اراده، محبت و انسانیت تأکید کردند. با این حال، تاکنون پژوهش مستقلی که به صورت متمرکز و نظام‌مند، مفهوم معنویت در نظریه آدلر را تنها بر اساس نهج‌البلاغه (به عنوان منبع اصیل شیعی-اسلامی) مورد نقد بنیادین قرار داده باشد، انجام نشده است. همچنین در پژوهش‌های پیشین، تقابل بنیادین میان «حقارت فرض شده انسان در نظریه آدلر» با «کرامت ذاتی انسان در نهج‌البلاغه» و نیز نگاه دو ساحتی به هستی (این جهان و آخرت) در قالب یک نظام نقد شش‌محوری ارائه نشده است. این خلأ پژوهشی، انگیزه اصلی تحقیق حاضر بوده و نوآوری آن در چهار جنبه خلاصه می‌شود: (۱) بر خلاف پژوهش‌های پیشین که یا به نقد کلی با منابع عمومی اسلامی پرداخته‌اند (قربان‌پور لقمجانی، ۲۰۲۴؛ ۱۳۹۹) و یا به شباهت‌یابی با عرفان اسلامی (فریدونی و موسویان، ۲۰۲۲) اکتفا کرده‌اند، این پژوهش برای نخستین بار به نقد بنیادین معنویت آدلر تنها بر اساس نهج‌البلاغه می‌پردازد. (۲) نظام نقد در شش محور مشخص (خدا، هدف، محرک، دامنه، مرگ، انسان‌شناسی) ارائه شده است. (۳) تقابل میان «انسان حقیر فرض شده در آدلر» و «کرامت ذاتی در نهج‌البلاغه» برای اولین بار به عنوان یافته محوری معرفی می‌شود. (۴) دلالت‌های کاربردی عینی (جایگزینی تقوا به جای علاقه اجتماعی، عبودیت به جای برتری‌طلبی و معانداندیشی به جای اهداف صرفاً این‌جهانی) برای بومی‌سازی رویکرد آدلری ارائه شده است.

در این میان، برای بومی‌سازی نظریه آدلر در فرهنگ ایرانی-اسلامی، نخست باید منبع یا منظومه فکری معیاری انتخاب شود که هم اصالت دینی داشته و هم توانایی گفت‌وگوی انتقادی با نظام روان‌شناختی غربی را دارا باشد. از میان منابع متعدد اسلامی، نهج‌البلاغه به دلایل زیر چنین ظرفیتی دارد: (الف) رویکرد عقلانی، استدلالی و فطرت‌محور آن امکان هم‌ساختاری معنایی با مفاهیم کلیدی آدلر (همچون هدفمندی، مسئولیت و کرامت انسانی) را فراهم می‌آورد؛ (ب) محوریت «عدالت»، «عقل» و «مسئولیت فردی» در نهج‌البلاغه، بستری مناسب برای نقد درونی نظریه آدلر ایجاد می‌کند؛ (ج) به دلیل جایگاه والای امام علی (ع) در فرهنگ ایرانی-اسلامی، بهره‌گیری از این منبع، بومی‌سازی را ملموس‌تر و قابل قبول‌تر می‌سازد؛ بنابراین، پژوهش حاضر برای نقد مفهوم معنویت در نظریه آدلر، به سراغ نهج‌البلاغه رفته است. در میان منابع اسلامی، نهج‌البلاغه به عنوان «آخ القرآن» و «صوت العدالة الإنسانية» جایگاهی ویژه دارد. این کتاب شریف که گردآوری شده سید رضی در قرن چهارم هجری است، مجموعه‌ای از خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های منسوب به امام علی (ع) را در بر دارد. انتخاب نهج‌البلاغه به عنوان منبع نقد معنویت آدلر، دست‌کم به سه دلیل اساسی صورت گرفته است: اول: نهج‌البلاغه به دلیل برخورداری از رویکردی عقلانی، استدلالی و متکی بر فطرت، قابلیت گفت‌وگو با نظام‌های فکری غربی از جمله روان‌شناسی را دارد. دوم: محوریت مفاهیمی مانند «مسئولیت فردی» در نهج‌البلاغه، هم‌ساختاری معنایی با مفاهیم کلیدی روان‌شناسی فردنگر آدلر دارد که امکان نقد درونی را فراهم می‌آورد. سوم: با توجه به جایگاه والای امام علی (ع) در فرهنگ ایرانی-اسلامی، بهره‌گیری از این منبع می‌تواند بومی‌سازی

نظریه آدلر را به شکلی ملموس‌تر محقق سازد. از این رو، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از آموزه‌های نهج‌البلاغه، به نقد مفهوم معنویت در نظریه آدلر می‌پردازد.

نظریات روان‌شناختی به دلیل وجود مبانی سکولار و اومانیزستی قابلیت انطباق کامل با فرهنگ اسلامی را ندارند و راه اصلاح این آسیب‌ها نیز جایگزینی مبانی و بنیادهای فلسفی و تئوریک اسلامی است (خسروپناه، ۱۳۹۰). مفهوم سبک زندگی و معنویت نیز همین گونه است و بی‌شک به دلیل اثرپذیری خود نظریه از مبانی هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، ارزش‌شناسی و معرفت‌شناسی عصر مدرنیسم، این مفاهیم نیز از این مبانی اثر پذیرفته است. تعریف معنویت در چهارچوب سبک زندگی بدون توجه به تعریف انسان، هستی، مبدأ و معاد و غایت انسان کاری ناصواب است؛ زیرا معنویت با توجه به چهارچوب ادراکی انسان در رابطه با مبدأ، معاد، انسان و دنیا تعریف می‌شود (جان بزرگی، ۱۳۹۸). مؤلفه‌های سبک زندگی از نظر آدلر عبارتند از: مفهوم خود، خود آرمانی، تصویر فرد از جهان و اعتقادات اخلاقی (شیلینگ، ۱۳۸۲؛ کوری، ۲۰۰۹؛ شفیع آبادی، ۱۳۹۱). نگاهی به این مؤلفه‌ها نشان می‌دهد که دو مؤلفه اول به طور مستقیم به انسان‌شناسی و مؤلفه سوم هم به شکل یک گزاره توصیفی به هستی‌شناسی می‌پردازد؛ اما به طور مبسوط به تفسیر هستی و نقش اتخاذ دیدگاه‌های هستی‌شناختی بر شکل‌گیری سبک زندگی و رفتارهای متعاقب آن از جمله معنویت نمی‌پردازد. با توجه به گسترش معنویت‌های نوظهور و علایق جوانان کشورمان نسبت به مسائل معنوی که گاه خود را در پیگیری عرفان‌های اومانیزستی و غیرالهی نشان می‌دهد، بررسی معنویت در نظریه‌های روان‌شناسی ضرورتی انکارناپذیر است؛ زیرا توصیه‌های مبتنی بر معنویت‌های وجودگرایانه و غیرالهی (بدون اطلاع از تأثیر مبانی بر آن توصیه‌ها) امروزه توسط برخی روان‌شناسان به مراجعان ارائه می‌شود.

با مرور آنچه گذشت، روشن شد که نظریه روان‌شناسی فردنگر آدلر با مفاهیمی چون سبک زندگی، برتری‌جویی و علاقه اجتماعی، تأثیر عمیقی بر مشاوره و روان‌درمانی معاصر گذاشته است. پیروان آدلر با افزودن «معنویت» به عنوان پنجمین تکلیف زندگی، کوشیدند تا این نظریه را به مسائل وجودی و دینی نزدیک‌تر کنند. با این حال، این معنویت افزوده شده به دلیل ریشه داشتن در مبانی سکولار، اومانیزستی و پدیدارشناختی (با تلقی خدا به عنوان «ایده خیالی» و هدف‌گیری «برتری‌جویی شخصی» به جای «عبودیت») فاقد زیربنای معرفتی و الهیاتی است (قربان‌پور لقمجانی، ۲۰۲۴). از سوی دیگر، در ایران با فرهنگ اسلامی-شیعی، استفاده از نظریه‌های غربی بدون نقد و بومی‌سازی، نه تنها با ارزش‌های دینی و ملی جامعه ناسازگار است، بلکه در کار بالینی با مراجعان مسلمان ممکن است اثربخشی لازم را نداشته باشد. در این میان، نهج‌البلاغه به عنوان منبعی غنی از معارف علوی، با داشتن رویکردی عقلانی، فطرت‌محور و انسان‌شناسانه، ظرفیت بالایی برای نقد و تکمیل نظریه آدلر در حوزه معنویت دارد. با وجود پژوهش‌های پراکنده در باب معنویت و دین، تا کنون مطالعه‌ای که به صورت نظام‌مند و تطبیقی، مفهوم معنویت در این نظریه را بر اساس آموزه‌های نهج‌البلاغه (به عنوان منبع اصیل اسلامی-شیعی) نقد کرده باشد، انجام نشده است. این خلأ نظری، ضرورت انجام پژوهش حاضر را توجیه می‌کند. بنابراین، هدف اصلی پژوهش حاضر، نقد مفهوم معنویت در نظریه روان‌شناسی فردنگر آدلر بر اساس آموزه‌های نهج‌البلاغه و آشکارسازی تعارض‌های بنیادین میان این دو نظام فکری در شش محور (خدا، هدف معنویت، محرک معنویت، دامنه معنویت، نگاه به مرگ و مبنای انسان‌شناختی) است. این پژوهش در صدد تعریف کامل سبک زندگی از منظر نهج‌البلاغه نیست؛ بلکه می‌کوشد با شناسایی کاستی‌های معنویت آدلری، زمینه را برای بازطراحی رویکردهای معنوی در مشاوره بومی ایران فراهم آورد.

۲- مواد و روش

روش تحقیق پژوهش حاضر در چارچوب تحقیقات مروری قرار دارد. این تحقیق دو مرحله دارد: در مرحله اول، دیدگاه آدلر در رابطه معنویت و نقش معنویت در این نظریه ارائه شد. بدین منظور با مراجعه به منابع (منابع موجود در اینترنت که با جست‌وجوی کلیدواژه معنویت، آدلر و سبک زندگی آدلر و دین در نظریه آدلر، در پایگاه‌های گوگل اسکولار، پابمد

و گوگل به زبان انگلیسی به دست آمد و جمعاً ۱۴ مقاله و ۳ کتاب مرتبط بود و کتاب‌های درسی فارسی و ترجمه شده نظریه‌های مشاوره و روان‌درمانی که اصطلاحاً منابع کتابخانه‌ای نام دارند و در دانشگاه‌های ایران تدریس می‌شوند که از جمله آن‌ها می‌توان به کتاب نظریه‌های مشاوره شارف (۲۰۱۲) و نظریه و کاربست روان‌درمانی و مشاوره کوری (کوری، ۲۰۰۹) اشاره کرد، دیدگاه‌های وی پیرامون سبک زندگی و معنویت استخراج و ارائه شد. در مرحله دوم با استفاده از نهج‌البلاغه (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵) دیدگاه‌های وی بررسی و مورد نقد قرار گرفت.

۳- یافته‌ها

۳.۱. جایگاه معنویت در سبک زندگی آدلر

در نظام آدلری معنویت در قالب تکالیف سبک زندگی قرار می‌گیرد، اگرچه موضع نظری منسجمی در رابطه با آن اتخاذ نشده است. در بررسی معنویت از منظر آدلر یک تعریف توسط اشنايدر ارائه شده که عبارت است از: تجربه تلاش آگاهانه برای یکپارچه‌سازی زندگی خود در قالب تعالی‌بخشی خود با توجه به ارزش‌هایی که فرد ادراک می‌کند. در واقع، تلاش، یکپارچه‌سازی، تعالی خود و ارزش‌هایی چهار مؤلفه اساسی معنویت در نظر طرفداران آدلر است. از نظر برخی آدلری‌ها ارزش‌هایی خدا است که یک ایده ذهنی برای نیل به کمال است. معنویت ظرفیتی درونی است که می‌تواند در خدمت اجتماع قرار گیرد که نمود آن علاقه اجتماعی است. این معنویت ملاک سلامت روانی است (منساگر، ۲۰۰۰). در خود نظریه آدلر بحث معنویت مطرح نشده است و معنویت حضور پررنگی در نظریه ندارد. با این حال موزاک و درایکورس (۱۹۶۷-۱۹۷۷) (پیروان آدلر) بررسی آن را آغاز کردند. آن‌ها معتقدند که آدلر به طور تلویحی از تکالیف معنوی سخن گفته است. هرچند هرگز به تصریح و به طور مشخص از آن یاد نکرده است؛ لذا آن‌ها دو تکلیف به سه تکلیف اساسی زندگی آدلر اضافه کردند که عبارت است از معنویت و درگیر شدن یا کنار آمدن با خود (منساگر و گولد، ۲۰۰۰). با توجه به اهمیت مداخله‌های معنوی در درمان برخی از اختلالات از جمله افسردگی و اضطراب، استرس و اختلال خوردن، امروزه مداخلات معنوی در بسیاری از رویکردهای درمانی از جمله درمان آدلری مورد استفاده قرار می‌گیرد (اسمیت و همکاران، ۲۰۰۷). موزاک و درایکورس (و نه شخص آدلر) معتقدند مسئله خدا، ایمان و معنا برای روان‌شناسی حائز اهمیت است و باید وظیفه‌ای در زندگی به حساب آید و هر انسانی باید با آن دست و پنجه نرم کند. برخی دیگر روان‌شناسی فردنگر آدلر را به خاطر طرح مبحث علاقه اجتماعی بستر مناسبی برای مباحث معنوی دانستند (یوهانسون، ترجمه براتی سده، ۱۳۹۳)؛ لذا آن‌ها چهار تکلیف معنوی را مطرح می‌کنند که عبارت‌اند از رابطه با خدا، ادراک راجع به دین و چیرستی آن و تجارب مرتبط با دین، ارتباط با عالم هستی و موضوعات متافیزیکی مانند مرگ، بهشت و جهنم (کاویانی، ۱۳۹۸). محققین معتقدند که رویکرد آدلر بستر مناسبی برای پرداختن به معنویت توسط مراجعینی است که زندگی خود را بر کتاب مقدس مسیحیان مبتنی کرده‌اند، زیرا باورهای معنوی مراجعان معمولاً نظام ارزشی ایجاد می‌کند که بدان وسیله مراجع خود، دیگران و دنیا را تفسیر می‌کند. رویکرد آدلری نسبت به معنویت موضعی گشوده دارد؛ زیرا به قول منساگر و کورسینی (۱۹۸۲) موضع عمومی آدلر نسبت به دین مثبت بوده و او خدا را در قالب مفهوم کمال می‌دید. از نظر آدلر دین و مذهب تجلی‌گاه علاقه اجتماعی است و به قول برخی نظریه آدلر برخی مضامین گمشده آیین مسیحیت را بازکشف نموده است (واتس، ۲۰۰۰). شواهد نشان می‌دهند که پیروان نظریه آدلری علاقه زیادی به درک و فهم معنویت و دین در سطح نظری و کاربست بالینی دارند (روزن و منساگر، ۲۰۱۱). تلقی آدلری‌ها از معنویت، خاص است. با توجه به این‌که علاقه اجتماعی در این نظریه ملاک سلامت روان محسوب می‌شود، آدلری‌ها همین معیار علاقه اجتماعی را به عنوان ملاک سلامت معنوی و معنویت در نظر می‌گیرند. یعنی چنانچه رفتارها در جهت علاقه اجتماعی تنظیم شوند معنوی خواهند بود (منساگر، ۲۰۰۲). معنویت معنای نهایی زندگی را می‌سازد و به رابطه ما با هستی، کل بزرگ‌تر و دیگران معنا می‌دهد. اگر افراد در مواجهه با تکالیف سه‌گانه زندگی دچار مشکل شوند معنویت مقوله‌ای است که می‌تواند نقش مؤثری برای حل این معضلات

داشته باشد (منساگر و نیوبار، ۲۰۱۰). در نظریه آدلر معنویت را می‌توان به عنوان یک موضوع اساسی برای بقا در نوع بشر درک کرد (منساگر و همکاران، ۲۰۰۲).

۳.۲. معنویت از دیدگاه امام علی (ع) در نهج‌البلاغه

در مقابل معنویت سکولار و شخصی‌محور آدلر که فاقد زیربنای خداشناختی است، معنویت ترسیم‌شده توسط امام علی (ع) در نهج‌البلاغه، معنویتی است ریشه‌دار در توحید، عبودیت و هستی‌شناسی دو ساحتی. این معنویت نه یک «توصیه رفتاری» در کنار سایر تکالیف؛ بلکه جوهره و روح حاکم بر تمام شئون زندگی است. در ادامه به تحلیل مؤلفه‌های این معنویت بر اساس محورهای مختلف می‌پردازیم.

معنویت و خدا (توحید محوری): از منظر امام علی (ع)، رکن اساسی معنویت، شناخت (معرفت) و ارتباط وجودی با خدای یگانه است. معنویت بدون خدا در اندیشه علوی، پوچ و سرگردان است. ایشان در توصیف خداوند می‌فرمایند: «أَوَّلُ الدِّينِ مَعْرِفَتُهُ...»؛ «اولین گام دین شناخت اوست...» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱). این شناخت صرفاً ذهنی نیست؛ بلکه درک حقیقتی است که تمام هستی به او وابسته است. بر خلاف نظر آدلر که «خدا» را یک «ایده خیالی» برای نیل به کمال می‌دانست، در نهج‌البلاغه، خداوند «حقیقت مطلق» و «غایت نهایی» است. امام (ع) می‌فرماید: «مَعْرِفَةُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ أَعَمُّ مِنْ أَنْ تُدْرِكَ بِالْأَوْهَامِ...»؛ «شناخت خدا فراتر از آن است که با پندارها درک شود...» (حکمت ۲۸۶). بنابراین محور معنویت، ارتباط با یک «حقیقت واقعی» است نه یک «خیال کارگشا».

معنویت و هستی‌شناسی (نگاه دو ساحتی به جهان): آدلر و پیروانش، تصویری تک‌بعدی (فیزیکیالیستی) از جهان ارائه دادند. در مقابل، نهج‌البلاغه نگاهی دو ساحتی به هستی دارد: عالم ماده (دنیا) و عالم معنا و غیب (آخرت). معنویت علوی در گرو عبور از تعلقات صرف مادی و آمادگی برای حیات حقیقی است. امام علی (ع) می‌فرماید: «الدُّنْيَا دَارُ مَمَرٍ إِلَى دَارٍ مَقَرٍّ»؛ «دنیا گذرگاهی است به سوی سرای جاویدان» (حکمت ۵۳). همچنین در خطبه ۱۳۳ می‌فرماید: «فَإِنَّكُمْ فِي مَدَّةِ الْأَجَالِ وَ أَيَّامِ الْإِسْتِدَاعِ»؛ «همانا شما در سررسید مدت‌ها و روزهای ودیعه (سرای دیگر) هستید». این نگاه، به تمام اعمال انسان جهت و معنا می‌بخشد و معنویت را از یک امر شخصی و این‌جهانی خارج کرده، به پروژه‌ای وجودی برای «تقرب به خدا» تبدیل می‌کند.

معنویت و عبودیت (بندگی محوری): در نظریه آدلر، هدف نهایی «غلبه بر حقارت» و «رسیدن به کمال شخصی» است (قربان پور لقمجانی، ۱۳۹۹)؛ اما از نگاه امیرالمؤمنین (ع)، قله معنویت و هدف خلقت انسان، «عبودیت» و «بندگی» خداست. ایشان در خطبه ۱۸۳ (قاصعه) اشاره می‌کنند که فلسفه آفرینش، امتحان بندگان برای ظهور عبودیت است. حضرت علی (ع) در توصیف حالات خود می‌فرماید: «مَا عَبْدْتُكَ خَوْفًا مِنْ نَارِكَ وَ لَا طَمَعًا فِي جَنَّتِكَ...»؛ «خدایا، تو را از ترس آتش و یا طمع به بهشت عبادت نمی‌کنم...». این عبادت عاشقانه، نتیجه «معرفت» است. ایشان در جای دیگر می‌فرمایند: «أَشْرَفُ الْغِنَى تَرْكُ الْمُنَى» (حکمت ۳۸)؛ «بالارزش‌ترین بی‌نیازی، رها کردن آرزوها (ی نفسانی) است»، که در نقطه مقابل رویکرد آدلری برای رسیدن به اهداف خیالی برای برتری‌جویی است.

معنویت و تقوا (خودکنترلی الهی: جایگزین علاقه اجتماعی): آدلر «علاقه اجتماعی» را ملاک سلامت روان و معنویت می‌دانست (قربان پور لقمجانی، ۲۰۲۴؛ شارف، ۲۰۱۲). نهج‌البلاغه این مفهوم را به سطحی بالاتر و عمیق‌تر به نام «تقوا» ارتقا می‌دهد. تقوا یعنی «خودنگهداری در برابر خدا» که جامع همه ارزش‌هاست. امام (ع) می‌فرماید: «أَلَا إِنَّ التَّقْوَى مَطَايَا ذُلٍّ حَمِلَ عَلَيْهَا أَهْلُهَا...»؛ «آگاه باشید که تقوا، مرکب‌های رام‌شده‌ای است که بر آن‌ها سوار شده‌اند...» (خطبه ۱۶). این مفهوم، تنها به روابط اجتماعی محدود نیست؛ بلکه رابطه انسان با خود، خدا، طبیعت و جامعه را تنظیم می‌کند. تقوا، منشأ اعمال معنوی صادقانه‌ای است که آلوده به ریا یا خودبرتربینی (که آدلر از آن گریزان بود) نمی‌شود.

۵.۳.۲. معنویت و انسان‌شناسی (کرامت ذاتی انسان): بر خلاف آدلر که انسان را غالباً با «عقده حقارت» تحلیل می‌کند (کوری، ۲۰۰۹)، در نهج‌البلاغه، انسان موجودی کریم و دارای فطرت الهی معرفی می‌شود. معنویت، شکوفایی این کرامت ذاتی است. حضرت علی (ع) در خطبه ۱ نهج‌البلاغه می‌فرماید: «وَجَبَلَهُمْ عَلَى مَعْرِفَتِهِ»؛ «و فطرت آنان را بر شناخت خود سرشته است». همچنین خطاب به انسان می‌فرماید: «أَتَزَعُمُ أَنَّكَ جَرِمٌ صَغِيرٌ ... وَ فِیکَ أَنْطَوَى الْعَالَمُ الْأَكْبَرُ» (با اقتباس از حکمت‌های منسوب: «گمان می‌کنی جرم کوچکی هستی؟ در حالی که جهان بزرگ در تو نهفته است»). این نگاه، معنویت را از یک راهکار برای درمان «احساس حقارت» به فرآیندی برای «شکوفایی خلافت الهی» در انسان تبدیل می‌کند.

معنویت و مرگ‌اندیشی: (چالش با اهداف صرفاً این‌جهانی آدلر): معنویت در نهج‌البلاغه بدون یاد مرگ و معاد ناقص است. امام علی (ع) برخلاف روان‌شناسی سکولار که مرگ را فاجعه می‌داند، آن را «پل عبور به سرای حقیقی» معرفی می‌کند: «مَا خُلِقْتُمْ لِلْفَنَاءِ بَلْ خُلِقْتُمْ لِلْبَقَاءِ»؛ «برای نابودی آفریده نشده‌اید؛ بلکه برای ماندگاری [در آخرت] آفریده شده‌اید» (حکمت ۲۷۰). این نگاه، سبک زندگی را از «غلبه بر حقارت ناشی از مرگ» به «آمادگی برای لقاءالله» تغییر می‌دهد. حضرت می‌فرماید: «كُونُوا عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ مِنَ الْعَمَلِ أَثْبَتَ مِنْكُمْ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ مِنَ الْأَجَلِ»؛ «بر عمل خود پایدارتر باشید تا بر عمرتان» (حکمت ۴۲). معنویت آدلر دنبال سودمندی دنیوی است؛ اما معنویت علوی، زندگی را بازار زرخیز آخرت می‌داند.

جدول ۱. معنویت آدلر در تطبیق با معنویت در نهج‌البلاغه

محور مقایسه	معنویت در دیدگاه آدلر	معنویت در نهج‌البلاغه
مبدأ/ خدا	ایده خیالی برای کمال (غایت‌گرایی ذهنی)	حقیقت مطلق و غایت واقعی هستی
هدف معنویت	کمال/ برتری‌جویی فردی	عبودیت و قرب الهی
محرک اصلی	عقده حقارت و جبران آن	فطرت الهی و عشق به کمال مطلق
حوزه عمل	اجتماعی (علاقه اجتماعی)	همه ابعاد (خود، خدا، خلق، طبیعت)
نگاه به مرگ	پدیده طبیعی و اضطراب‌زا (بایسته نادیده‌گیری)	پل عبور به زندگی حقیقی و محاسبه‌گر

۴. نقد معنویت در سبک زندگی آدلر بر اساس آموزه‌های نهج‌البلاغه

در این بخش، بر اساس محورهای شش‌گانه‌ای که پیشتر در مرور معنویت از منظر امام علی (ع) در نهج‌البلاغه تبیین شد، به نقد نظریه آدلر می‌پردازیم. نقد حاضر نشان می‌دهد که چگونه تعریف سکولار، شخصی‌محور معنویت در روان‌شناسی فردنگر، در مواجهه با معنویت ناب توحیدی علوی با کاستی‌های اساسی روبه‌رو می‌شود.

نقد اول: خدا در معنویت (تضاد ایده خیالی با «حقیقت مطلق»)

آدلر تحت تأثیر فلسفه «گویی که» و پهبینگر، خدا را یک «ایده خیالی» و «بازنمایی ذهنی» از هدف کمال می‌دانست (آمبروس، ۲۰۰۹؛ یوهانسون، ترجمه براتی سده، ۱۳۹۳) در این نگاه، خدا برای روان‌شناس یک ایده ذهنی و برای کشیش یک واقعیت است؛ اما از نظر وجودشناختی، واقعیت عینی ندارد (آمبروس، ۲۰۰۹). این در حالی است که در نهج‌البلاغه، خداوند نه یک ایده، بلکه «حقیقت مطلق» و «واقعیت محض» معرفی می‌شود. امیرالمؤمنین (ع) می‌فرماید: «شَهِدَ بَوْحْدَانِيَّتِهِ كُلُّ شَيْءٍ»؛ «همه چیز گواه یگانگی اوست» (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۲۳) و در جای دیگر: «لَمْ يَبْدَأْ مِنْ شَيْءٍ وَ لَمْ يَنْتَهَ إِلَى شَيْءٍ»؛ «نه از چیزی آغاز شده و نه به چیزی انجامیده است» (خطبه ۱۷۹). از منظر نهج‌البلاغه، تقلیل خدا به یک «بزار ذهنی برای آرامش روان» یا «هدف کاذب برای برتری‌جویی»، تحریف ذات معنویت است؛ زیرا معنویت حقیقی بدون ارتباط با خدای زنده و واقعی، چیزی جز توهم کمال نیست. آدلر با اتخاذ این موضع، عملاً معنویت را از ریشه الهی خود جدا کرده و آن را به فنی برای موفقیت‌های این‌جهانی بدل می‌سازد.

نقد دوم: غایت و هدف معنویت (تضاد برتری جویی با «عبودیت»)

در نظریه آدلر، هدف نهایی تمام تلاش‌های انسان «غلبه بر عقده حقارت» و «دستیابی به کمال و برتری» است. معنویت نیز در خدمت همین هدف قرار می‌گیرد (قربان‌پور لقمجانی، ۱۳۹۹؛ قربان‌پور لقمجانی، ۲۰۲۴)؛ اما در نهج‌البلاغه، قله معنویت و هدف خلقت انسان، «عبودیت» و «بندگی» خداست. امام علی (ع) در خطبه ۱۸۳ (قاصعه) فلسفه آفرینش را چنین بیان می‌کند: «... لِيَبْلُوَهُمْ أَهْلَهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»؛ «تا بیازماییدشان که کدام یک نیکوکارترند» و در جای دیگر عبادت را نه وسیله‌ای برای برتری؛ بلکه حقّ خداوند بر بندگان معرفی می‌کند. ایشان در کلامی عمیق می‌فرمایند: «مَا عَبْدْتُكَ خَوْفًا مِنْ نَارِكَ وَلَا طَمَعًا فِي جَنَّتِكَ...» (خدایا تو را از ترس آتش یا طمع به بهشت عبادت نمی‌کنم... بلکه تو را لایق پرستش یافتم). این نگاه در تقابل کامل با «خودکمال‌گرایی» آدلری است. از نگاه علوی، معنویت‌ی که هدفش «برتری من» باشد، نوعی شرک پنهان و خودمحوری است؛ در حالی که معنویت حقیقی در «فنا شدن در اراده معبود» تعریف می‌شود.

نقد سوم: محرک معنویت (تضاد عقده حقارت با «فطرت الهی»)

آدلر منبع تمام تلاش‌های انسان، از جمله گرایش به معنویت را «احساس حقارت» می‌داند. به زعم وی، انسان برای جبران این نقص اولیه، به سوی کمال و گاهی به سوی دین حرکت می‌کند (قربان‌پور لقمجانی، ۱۳۹۹؛ قربان‌پور لقمجانی، ۲۰۲۴؛ کوری، ۲۰۰۹؛ شارف، ۲۰۱۲). اما در انسان‌شناسی نهج‌البلاغه، ریشه معنویت نه در «احساس نقص و حقارت»، بلکه در «فطرت الهی» و «کرامت ذاتی» انسان است. حضرت علی (ع) می‌فرمایند: «وَجَبَلَهُمْ عَلَى مَعْرِفَتِهِ»؛ «و فطرت آنان را بر شناخت خود سرشته است» (خطبه ۱). همچنین در حکمت ۴۷۴ می‌فرمایند: «مَا أَضْمَرَ أَحَدٌ شَيْئًا إِلَّا ظَهَرَ فِي فَلَتَاتِ لِسَانِهِ وَ صَفَحَاتِ وَجْهِهِ»؛ یعنی حقیقت درون انسان هویدا می‌شود. در این دیدگاه، انسان برای پر کردن خلأ روانی به خدا روی نمی‌آورد؛ بلکه فطرتش او را به سوی مبدأ می‌کشد. رویکرد آدلر، معنویت را به سطح «کمک درمانی» و «رفع نقص» تنزل می‌دهد (قربان‌پور لقمجانی، ۲۰۲۴)، حال آن که معنویت علوی «شکوفایی استعداد ذاتی بندگی» است. روان‌شناسی آدلر نمی‌تواند تبیین کند که چرا انسانی بدون هیچ احساس حقارتی، مشتاق به سجده و قرب الهی است.

آنچه به عنوان هسته مرکزی نقد در این پژوهش مطرح می‌شود، تضاد میان «نیروی محرکه انسان» در دو نظام فکری آدلر و نهج‌البلاغه است. این تضاد، ریشه در تفاوت بنیادین دو جهان‌بینی اومانستی و الهی دارد. در نظریه آدلر، نیروی محرکه اصلی انسان «عقده حقارت» است. آدلر معتقد بود تمام تلاش‌های انسان، از جمله گرایش به معنویت، برای جبران این احساس نقص اولیه است (کوری، ۲۰۰۹؛ شارف، ۲۰۱۲). انسان از بدو تولد با احساس حقارت مواجه است و تمام حرکت او در زندگی، نوعی «فرار» از این حقارت و تلاش برای رسیدن به برتری و کمال شخصی است (قربان‌پور لقمجانی، ۱۳۹۹). در این چارچوب، معنویت نیز به یک ابزار روانی برای جبران نقص و دستیابی به سازگاری و سلامت روان تقلیل می‌یابد. به عبارت دیگر، انسان آدلری نه به خاطر عشق به کمال مطلق، بلکه به خاطر گریز از احساس ناقص بودن، به سمت معنویت حرکت می‌کند. در مقابل، از منظر نهج‌البلاغه، نیروی محرکه انسان «فطرت الهی» و «اشتیاق فطری به کمال مطلق» است. امیرالمؤمنین علی (ع) در خطبه اول نهج‌البلاغه می‌فرمایند: «وَجَبَلَهُمْ عَلَى مَعْرِفَتِهِ»؛ «و فطرت آنان را بر شناخت خود سرشته است». این بدان معناست که انسان ذاتاً و فطرتاً به سمت خدا و کمال مطلق کشیده می‌شود، نه به خاطر نقص و حقارت، بلکه به خاطر کرامت ذاتی و خلافت الهی که در وجود او به ودیعه نهاده شده است. امام علی (ع) در خطبه ۸۶ می‌فرمایند: «وَوَكَّرَمَهُ بِمَعْرِفَتِهِ»؛ «و او را به واسطه شناخت خود کرامت بخشید»؛ بنابراین، حرکت انسان در نهج‌البلاغه از نوع «فرار از نقص» نیست، بلکه از نوع «بازگشت به اصل خویش» و «تکامل در مسیر تکریم الهی» است. تفاوت این دو نگاه، عمیقاً پیامدهای متفاوتی برای معنویت دارد.

جدول ۲. تضاد بنیادین نیروی محرکه انسان در نظریه آدلر و نهج‌البلاغه (فرار از حقارت در برابر بازگشت به فطرت)

محور مقایسه	دیدگاه آدلر	نهج‌البلاغه
ماهیت حرکت	فرار از حقارت (دفاعی- جبرانی)	بازگشت به فطرت (وجودی- اشتیاقی)
نیروی محرکه	زیستی-روانی (واکنش به احساس حقارت)	الهی-وجودی (اشتیاق فطری به کمال)
منشأ حرکت	نقص و کمبود	کرامت و کمال
نوع نگاه به انسان	انسان موجودی حقیر که باید خود را بالا بکشد.	انسان موجودی کریم که باید فطرت خود را شکوفا کند.
هدف غایی	برتری شخصی	قرب الهی
کارکرد معنویت	درمان نقص و سازگاری	شکوفایی کرامت و عبودیت

این تضاد بنیادین، هسته مرکزی نقد پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهد. نشان داده شد که معنویت آدلری ریشه در «نگاه حقارت‌محور به انسان» دارد، در حالی که معنویت علوی ریشه در «نگاه کرامت‌محور و فطرت‌گرایانه» به انسان دارد. به تعبیری دیگر آدلر می‌گوید: «انسان چون حقیر است به دنبال معنا می‌رود»؛ اما نهج‌البلاغه می‌گوید: «انسان چون کریم است به دنبال خدا می‌رود». یکی فرار از نقص است، دیگری بازگشت به اصل. این دو نمی‌توانند به یک مقصد ختم شوند: یکی معنویتی ابزاری برای آرامش روانی و دیگری معنویتی غایی برای قرب الهی ارائه می‌دهد.

نقد چهارم: دامنه معنویت (تضاد اجتماع محوری با جامعیت ابعاد وجود)

آدلر «علاقه اجتماعی» را ملاک سلامت روان و معنویت می‌داند. هر عملی که به اجتماع خدمت کند، معنوی تلقی می‌شود (کاویانی، ۱۳۹۸؛ قربان‌پور لقمجانی، ۲۰۲۴). در مقابل، نهج‌البلاغه معنویت را به حوزه روابط اجتماعی محدود نمی‌کند؛ بلکه آن را شامل چهار عرصه اساسی می‌داند: ارتباط با خدا (عبادات)، ارتباط با خود (تزکیه و خودآگاهی)، ارتباط با دیگران (عدالت و احسان) و ارتباط با طبیعت (تأمل در خلقت). امام علی (ع) می‌فرماید: «رَحِمَ اللَّهُ امْرَأً قَدَّمَ تَقْوَاهُ» (حکمت ۳۷۴) و تقوا را به معنای خودنگهداری در برابر خدا در تمامی شئون تعریف می‌کنند. تنزل معنویت به «علاقه اجتماعی» در نظریه آدلر (قربان‌پور لقمجانی، ۲۰۲۴)، فقیر شدن معنویت را در پی دارد. پرسش این است: آیا رابطه عاشقانه بنده با خدا در خلوت شب، رابطه او با وجدان خود، و یا تأمل در عظمت خلقت، «غیر معنوی» است؟ از منظر نهج‌البلاغه، آدلر با حذف دو ساحتی‌های «خدا-انسان» و «انسان-خود»، انسانی تک‌بعدی و محصور در افق افقی روابط اجتماعی را طراحی کرده است که قادر به پرواز به آسمان معرفت نیست.

نقد پنجم: نگاه به مرگ و فرجام (تضاد فرجام این‌جهانی با حیات اخروی)

معنویت در روان‌شناسی آدلر به طور ضمنی این‌جهانی و فاقد التفات به عالم پس از مرگ است (قربان‌پور لقمجانی، ۲۰۲۴). هدف، موفقیت و کمال در همین دنیاست؛ اما در نهج‌البلاغه، مرگ پایان نیست؛ «پل عبور» به حقیقت حیات است. امام علی (ع) می‌فرماید: «مَا خُلِقْتُمْ لِلْفَنَاءِ بَلْ خُلِقْتُمْ لِلْبَقَاءِ»؛ «برای نابودی آفریده نشده‌اید، بلکه برای ماندگاری آفریده شده‌اید» (حکمت ۲۷۰). حضرت در توصیف دنیا می‌فرماید: «الدُّنْيَا دَارُ مَمَرٍ إِلَى دَارٍ مَقَرٍّ» (حکمت ۵۳). بر اساس این نگاه، اعمال معنوی انسان ذخیره‌ای برای حیات جاودان است. آدلر چون به آخرت معتقد نیست، قادر به ارائه پاسخی برای «چرایی تحمل رنج‌های معنوی» و «چرایی اولویت دادن به تکالیف دشوار الهی بر لذات دنیوی» نیست. از منظر علوی، معنویتی که حساب آخرت در آن نباشد یا محاسبه‌گری دنیوی است یا خودفریبی.

نقد ششم: کرامت انسان در مقابل عقده حقارت

آدلر انسان را با «احساس حقارت بنیادین» تعریف می‌کند. هر چند این مفهوم در جای خود می‌تواند واقعیت روانی برخی افراد را توضیح دهد؛ اما تعمیم آن به «همه انسان‌ها» به عنوان موتور محرکه اصلی، نگاهی بدبینانه و تحقیرآمیز به انسان است (قربان‌پور لقمجانی، ۱۳۹۹). نهج‌البلاغه نگاه کاملاً متفاوتی دارد. امام علی (ع) انسان را موجودی کریم و محترم معرفی می‌کند: «وَكَرَمُهُ بِمَعْرِفَتِهِ»؛ «و او را به واسطه شناخت خود کرامت بخشید». در خطبه ۸۶ می‌فرماید:

«لَقَدْ نَظَرْتُ فِي الْأُمُورِ الَّتِي يُحَاوِلُ بِهَا أَهْلُ الدُّنْيَا...» به گونه‌ای که ثابت می‌شود کرامت انسانی، مقدم بر هر گونه احساس ناتوانی است. ریشه معنویت در نهج‌البلاغه نه احساس «کم‌بودن»، بلکه احساس «بزرگ بودن» نسبت به وابستگی به غیر خداست. انسان اگر احساس حقارت کند، از خدا دور می‌شود (چون به دنبال جبران عزت کاذب است)، اما اگر فطرت خود را شناخت، به خدا نزدیک می‌شود. این تفاوت اساسی در انسان‌شناسی، دو مسیر کاملاً متفاوت از معنویت را ترسیم می‌کند: یکی «معنویت برای درمان من» و دیگری «معنویت برای عبودیت».

نقد هفتم: نقد هم‌ساختاری ظاهری: واکاوی تفاوت بنیادین «مسئولیت فردی» در آدلر و نهج‌البلاغه

مسئولیت فردی در نظریه آدلر برگرفته از فلسفه «اراده آزاد» سکولار است. آدلر تحت تأثیر فلسفه «گویی که» ویهینگر، انسان را موجودی می‌داند که خود سرنوشت خویش را می‌سازد و مسئولیت رفتارهایش در قبال خود و جامعه را بر عهده دارد (کوری، ۲۰۰۹؛ شفیع آبادی و ناصری، ۱۳۹۲). با این حال، این مسئولیت‌پذیری محدود به زندگی دنیا است و هدف نهایی آن «غلبه بر عقده حقارت» و «دستیابی به کمال و برتری شخصی» است (قربان‌پور لغمجانی، ۱۳۹۹).

از منظر معرفت‌شناختی، مسئولیت در این چارچوب مبتنی بر واقعیت ذهنی و پدیدارشناختی است، نه الزاماً بر حقیقت عینی. در مقابل، مسئولیت فردی در نهج‌البلاغه ریشه در «اختیار در طول اراده الهی» دارد. از منظر امیرالمؤمنین (ع)، انسان نه مجبور محض است و نه آزاد مطلق، بلکه بر اساس اصل «امر بین الامرین» (نهج‌البلاغه، حکمت ۱) اختیاری دارد که در عین حال مشمول قضا و قدر الهی است. حضرت در حکمت ۲۵۰ می‌فرماید: عَرَفْتُ اللَّهَ سُبْحَانَهُ يَفْسُخُ الْعَزَائِمِ، وَ حَلَّ الْعُقُودِ، وَ نَقَضَ الْهَمَمِ. یعنی خدای سبحان را به واسطه گسستن اراده‌های محکم، گشودن گره‌ها (و پیمان‌ها)، و به هم خوردن تصمیم‌های قاطع شناختم. يَفْسُخُ الْعَزَائِمِ (گسستن اراده‌های محکم) یعنی انسان برای رسیدن به برتری، برنامه‌های قطعی می‌ریزد (چیزی که آدلر آن را هدف‌گذاری خیالی می‌نامد)؛ اما گاهی این اراده‌ها بدون دخالت انسان نقش بر آب می‌شود. این نشان می‌دهد که اراده انسان «در طول» اراده خداست، نه مستقل از آن. لذا مسئولیت انسان در این دیدگاه، تنها محدود به روابط اجتماعی و موفقیت دنیوی نیست، بلکه شامل مسئولیت در برابر خدا، مسئولیت در برابر خود (تزکیه نفس)، مسئولیت در برابر دیگران و مسئولیت در برابر طبیعت می‌شود (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۶۷). افزون بر این، دامنه مسئولیت فردی مسلمان به حیات اخروی نیز کشیده می‌شود؛ چرا که در قیامت باید در پیشگاه الهی پاسخگوی اعمال خویش باشد (إِنَّا إِلَيْنَا يَأْتِبُهُمْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ؛ الغاشیه، ۲۵-۲۶). بنابراین، آنچه در ظاهر «هم‌ساختاری معنایی» به نظر می‌رسد، در باطن با تفاوت‌های بنیادین در مبدأ، هدف، دامنه و ضمانت اجرا همراه است. آدلر مسئولیت فردی را در چارچوب «خودکمال‌گرایی سکولار» تعریف می‌کند، در حالی که نهج‌البلاغه آن را در بستر «عبودیت و قرب الهی» معنا می‌بخشد. نقد حاضر، این تفاوت را نه به عنوان یک نقص، بلکه به عنوان تمایزی بنیادین میان دو جهان‌بینی الهی و اومانستی آشکار می‌سازد.

جدول ۳. تطبیقی نقد: خلاصه محورهای هفت‌گانه

محور مقایسه	معنویت در نظریه آدلر	معنویت در نهج‌البلاغه	نقد بر اساس نهج‌البلاغه
خدا	ایده خیالی برای کمال (غایت‌گرایی ذهنی)	حقیقت مطلق و غایت واقعی هستی	خدا ابزار نیست؛ تقلیل او به یک ایده، شرک و تحریف معنویت است
هدف معنویت	کمال/ برتری‌جویی فردی (با محوریت خود)	عبودیت و قرب الهی (با محوریت خدا)	خودکمال‌گرایی، همان خودپرستی است؛ هدف حقیقی رهایی از خود است.
محرك اصلی	عقده حقارت و جبران آن (روان‌درمانی)	فطرت الهی و عشق به کمال مطلق (وجودشناسی)	معنویت به یک «داروی روانی» تنزل می‌یابد.
دامنه حوزه	اجتماعی (علاقه اجتماعی)	همه ابعاد (خود، خدا، خلق، طبیعت)	انسان تک‌بعدی می‌شود؛ بُعد خداجویی

محور مقایسه	معنویت در نظریه آدلر	معنویت در نهج‌البلاغه	نقد بر اساس نهج‌البلاغه
			و خودآگاهی حذف می‌گردد
نگاه به مرگ	پدیده طبیعی و اضطراب‌زا (نادیده‌انگاری)	پل عبور به زندگی حقیقی و محاسبه‌گر	معنا و مشروعیت رنج و فداکاری در این نگاه از بین می‌رود.
مبنای انسان‌شناختی	موجودی حقیر و نیازمند جبران نقص	موجودی کریم، دارای فطرت الهی و جانشین خدا	ریشه معنویت از نقص به گرایش به کمال تغییر می‌کند
کارکرد معنویت	ابزاری برای سازگاری، موفقیت و سلامت روان	غایت زندگی و رمز حیات جاودان	آدلر کارکرد را فدای حقیقت کرده است
مسئولیت فردی	اراده آزاد سکولار، محدود به دنیا، هدف: برتری‌جویی	اختیار در طول اراده الهی، دارای دامنه اخروی، هدف: عبودیت	آدلر مسئولیت را فقط متوجه اهداف دنیوی ذیل برتری‌جویی قرار داده است.

در جمع‌بندی بخش نقد می‌توان گفت که نقد حاضر روشن ساخت که معنویت در نظام آدلری، علی‌رغم ادعای پیروانش مبنی بر گشودگی به دین، به دلیل مبانی سکولار و انسان‌محور خود، از ارائه تعریفی جامع و غایت‌مند از معنویت عاجز است. در مقابل، نهج‌البلاغه به عنوان متن بنیادین فرهنگ علوی، تصویری از معنویت ارائه می‌کند که تمام ارکان هستی (خدا، انسان، مرگ، هدف) را در بر می‌گیرد و معنویت را نه یک توصیه درمانی، بلکه «جوهره حیات طیب» معرفی می‌کند. یافته‌های این نقد، زمینه را برای تدوین الگوی معنویتی فراهم می‌کند که می‌تواند به عنوان جایگزین یا مکمل مؤثر برای رویکردهای سکولار در مشاوره و روان‌درمانی بومی، به ویژه در فرهنگ اسلامی-ایرانی، مورد استفاده قرار گیرد.

۴- نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر، بررسی تعارض‌ها و کاستی‌های معنویت در نظریه فردنگر آدلر و تحلیلی انتقادی بر مبنای نهج‌البلاغه بود. یافته‌های تحقیق در شش محور اصلی (خدا، هدف معنویت، محرک معنویت، دامنه معنویت، نگاه به مرگ و مبنای انسان‌شناختی) سازماندهی شد و نقد هر محور به صورت تطبیقی ارائه گردید. نتایج این بررسی نشان‌دهنده شکاف عمیق پارادایمی بین معنویت سکولار-اومانستی آدلر و معنویت توحیدی-علوی است.

اول: بحران مبنا در معنویت آدلر: نظریه آدلر علی‌رغم اقبال ضمنی به دین و معنویت (منساگر و گولد، ۲۰۰۰)، به دلیل اتکا به فلسفه «گویی که» و پیهینگر و مبانی پدیدارشناختی، نتوانسته است مبنایی رئالیستی برای معنویت ارائه دهد. تلقی خدا به عنوان یک ایده خیالی (یوهانسون، ترجمه براتی سده، ۱۳۹۳؛ آمبروس، ۲۰۰۹) عملاً معنویت را از پشتوانه هستی‌شناختی خود تهی می‌کند. این در حالی است که آموزه‌های نهج‌البلاغه با تأکید بر «حقیقت مطلق بودن خداوند» (خطبه ۲۲۳) و «فطری بودن شناخت خدا» (خطبه ۱)، معنویتی ریشه‌دار در واقعیت عینی ارائه می‌دهند. از منظر فلسفه علم، یک نظریه روانشناختی که مدعی پرداختن به «معنویت» است، نمی‌تواند نسبت به پرسش‌های بنیادین هستی‌شناختی (آیا خدا واقعاً وجود دارد؟) بی‌تفاوت باشد یا با فرافکنی، خدا را به یک سازه ذهنی تقلیل دهد.

دوم: خودمحوری پنهان در قلب معنویت آدلر: آدلر هرچند به ظاهر بر «علاقه اجتماعی» به عنوان ملاک سلامت روان تأکید می‌کند؛ اما غایت نهایی تلاش انسان را «برتری‌جویی» و «کمال فردی» می‌داند (کوری، ۲۰۰۹؛ شارف، ۲۰۱۲)؛ معنویت نیز در این چارچوب، ابزاری برای خدمت به این هدف شخصی می‌شود. در نقطه مقابل، نهج‌البلاغه با محوریت «عبودیت» و «قرب الهی» (خطبه‌ی قاصعه)، معنویتی خدامحور ارائه می‌دهد که در آن «خود» نه در مرکز، بلکه در مسیر فنا فی الله تعریف می‌شود. این تفاوت اساسی نشان می‌دهد که معنویت آدلری، علی‌رغم نام «اجتماعی» بودن، در عمق خود دچار خودشیفتگی پارادایمی (نارسیسیسم روش‌شناختی) است؛ زیرا همه چیز از جمله خدا و دین را به خدمت «کمال من» درمی‌آورد.

سوم: کاهش‌گرایی در تعریف معنویت: یکی از مهم‌ترین نقدهای وارد بر معنویت آدلری، «کاهش‌گرایی» آن است. الف) کاهش به «تکلیف رفتاری»: معنویت در این رویکرد صرفاً یکی از پنج شاخه درخت سبک زندگی است (کاوایانی، ۱۳۹۸) و به زیربناهای شناختی و نگرشی آن توجه نمی‌شود. ب) کاهش به «علاقه اجتماعی»: معنویت به روابط بین‌الذهانی محدود شده و ابعاد تعالی‌بخش آن (رابطه با خدا، سلوک درونی، مراقبت از نفس) حذف می‌شود. ج) کاهش به «رفع نقص»: معنویت به عنوان راهکاری برای جبران عقده حقارت و دستیابی به سازگاری روانی تلقی می‌شود. در مقابل، نهج‌البلاغه معنویت را در تمام ابعاد وجودی انسان (خود، خدا، خلق، طبیعت) و در تمام شئون زندگی (عبادات، اخلاق، معاملات، سیاست) جاری می‌داند و آن را «جوهره حیات طیبه» معرفی می‌کند، نه یک «شاخه فرعی» در کنار سایر شاخه‌ها.

چهارم: مسئله مرگ و معنابخشی: روان‌شناسی سکولار، از جمله نظریه آدلر، به دلیل نادیده گرفتن یا حاشیه‌رانی مسئله مرگ، در تبیین «چرایی تحمل رنج» و «معناداری فداکاری» ناتوان است. از نظر آدلر، هدف معنویت بهبود کیفیت زندگی در این جهان است؛ اما وقتی زندگی با مرگ پایان می‌یابد، انگیزه برای التزام به تکالیف سخت معنوی (مانند روزه، جهاد، انفاق در سختی) تضعیف می‌شود. نهج‌البلاغه با ارائه نگاه دو ساحتی به هستی و باور به «خلق شدن انسان برای بقا نه فنا» (حکمت ۲۷۰)، معنایی عمیق و جاودان به اعمال معنوی می‌بخشد. این مسئله به ویژه در کاربردهای بالینی اهمیت دارد: مراجعی که با رنج و فقدان مواجه است، در چارچوب آدلری صرفاً می‌آموزد که با «بازسازی اهداف خیالی» خود را سازگار کند؛ اما در چارچوب معنوی-علوی، رنج را فرصتی برای قرب الهی و توشه‌ای برای آخرت درک می‌کند.

پنجم: دلالت‌های کاربردی برای مشاوره و روان‌درمانی: نقد حاضر صرفاً یک بحث نظری نیست؛ بلکه دلالت‌های عملی مهمی برای حرفه مشاوره در جوامع اسلامی-ایرانی دارد. استفاده از رویکرد آدلری بدون بازبینی انتقادی مبانی معنوی آن، ممکن است به طور ناخواسته ارزش‌های سکولار را به مراجع القا کند. پیشنهاد می‌شود که درمانگران آدلری در ایران، در چهارچوب «بومی‌سازی رویکردهای روان‌شناختی (خسروپناه، ۱۳۹۰)»، با بهره‌گیری از آموزه‌های نهج‌البلاغه، مؤلفه‌هایی مانند «تقوا» (جایگزین علاقه اجتماعی صرف)، «عبودیت» (جایگزین برتری‌طلبی) و «معناداندیشی» (جایگزین اهداف صرفاً این‌جهانی) را وارد فرآیند درمان کنند. این کار نه تنها با ارزش‌های فرهنگی مراجعان ایرانی همخوانی بیشتری دارد، بلکه می‌تواند اثربخشی درمان را در اختلالات وجودی (مانند پوچی، افسردگی ناشی از بحران معنا) افزایش دهد.

نتایج این پژوهش به روشنی نشان داد که معنویت در نظریه روان‌شناسی فردنگر آدلر، با وجود تلاش‌های پیروان وی برای گشودن باب دین و معنویت، به دلیل اتکا بر مبانی سکولار، اومانستی و پدیدارشناختی، دچار کاستی‌های اساسی است. این کاستی‌ها در شش محور اصلی خلاصه می‌شود: (۱) تقلیل خدا به یک «ایده خیالی» در خدمت اهداف فردی، (۲) هدف‌گذاری «برتری‌جویی» به جای «عبودیت»، (۳) در نظر گرفتن «عقده حقارت» به عنوان محرک معنویت به جای «فطرت الهی»، (۴) محدود کردن دامنه معنویت به «علاقه اجتماعی» و حذف ابعاد خداانگارانه و خودانگارانه، (۵) نادیده گرفتن نقش «آخرت‌اندیشی» در معنابخشی به زندگی و (۶) ترسیم تصویری حقیرانه از انسان در مقابل نگاه کرامت‌محور علوی.

در مقابل، نهج‌البلاغه به عنوان متنی بنیادین در فرهنگ اسلامی-شیعی، معنویت جامع، غایت‌مند و واقع‌بنیان ارائه می‌دهد که می‌تواند به عنوان الگویی جایگزین و یا مکمل برای بازطراحی رویکردهای معنوی در روان‌شناسی بالینی و مشاوره مورد استفاده قرار گیرد. معنویت در کلام امیرالمؤمنین (ع) نه یک «توصیه رفتاری» در کنار سایر توصیه‌ها، بلکه «روح حاکم بر تمام شئون زندگی» و «رمزشناخت حقیقت هستی» است. این نوع معنویت بر خلاف معنویت سکولار آدلر، با فطرت انسان (خطبه ۱)، کرامت ذاتی او (خطبه ۸۶) و اشتیاق فطری به کمال مطلق (خطبه ۱۸۳) گره

خورده است و با ارائه تصویری روشن از مبدأ، مسیر و مقصد زندگی، انسان را از سرگشتگی هستی‌شناختی و بحران معنا نجات می‌دهد.

پیشنهادهای پژوهشی و بالینی: ۱. پژوهشی: طراحی و اعتباریابی «بسته مشاوره معنوی مبتنی بر آموزه‌های نهج‌البلاغه» و مقایسه اثربخشی آن با درمان آدلری در اختلالات مرتبط با معنا (مانند افسردگی وجودی). ۲. بالینی: آموزش درمانگران آدلری برای بازشناسی مفروضات سکولار در رویکرد خود و جایگزینی مؤلفه‌های علوی (تقوا، توکل، رضا، معاداندیشی) با مفاهیم مشابه؛ اما غیرهمتا (علاقه اجتماعی، اهداف خیالی، خودایده‌آل). ۳. آموزشی: گنجاندن متون نهج‌البلاغه در سرفصل دروس «نظریه‌های مشاوره و روان‌درمانی» در دانشگاه‌های ایران، به عنوان منبعی برای نقد و بومی‌سازی.

محدودیت پژوهش: پژوهش حاضر به بررسی تطبیقی-انتقادی پرداخت و از روش‌های تجربی استفاده نکرد. تعمیم نتایج به حوزه بالینی نیازمند مطالعات مداخله‌ای است.

۵- سپاس‌گزاری

پژوهش حاضر محصول یک مطالعه شخصی بوده و از هیچ سازمانی حمایت مالی دریافت ننموده است.

۸- منابع

- خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۹۰). *کلام جدید با رویکرد اسلامی*، چاپ اول، قم: نشر معارف.
- جان بزرگی، مسعود (۱۳۹۸). *درمان چندبعدی معنوی: یک رویکرد خداسو*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. چاپ دوم.
- شفیع‌آبادی، عبدالله؛ ناصری، غلامرضا (۱۳۹۲). *نظریه‌های مشاوره و روان‌درمانی*، چاپ نوزدهم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- شفیع‌آبادی، عبدالله (۱۳۹۱). *راهنمایی و مشاوره شغلی و نظریه‌های انتخاب شغل: با تجدید نظر کلی و اضافات*، چاپ اول، تهران: انتشارات رشد.
- شیلینگ، لویس (۱۳۸۲). *نظریه‌های مشاوره (دیدگاه‌های مشاوره)*، ترجمه خدیجه آراین، چاپ چهارم، تهران: انتشارات اطلاعات.
- کاویانی آرانی، محمد (۱۳۹۸). *سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. چاپ اول.
- قربان‌پور لقمجانی، امیر. (۱۳۹۹). نقد مبانی انسان‌شناختی سبک زندگی در نظریه روان‌شناسی فردنگر آدلر از دیدگاه اسلام. *پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*، ۲۰(۷)، ۲۵۱-۲۷۴. doi: 10.30465/crtls.2020.22672.1431
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۵). *پیام امام*. قم: دارالکتب الاسلامیه.
- یوهانسون، ثور (۱۳۹۳). *دین و معنویت در روان‌درمانی و مشاوره*، ترجمه فرید براتی سده، چاپ اول، تهران: انتشارات رشد.

References

- Ambrus, Z. (2009). "Theological aspects of Alfred Adler's individual psychology". *European Journal of Science and Theology*, No. 5, Vol. 3. <https://www.ejst.tuiasi.ro>
- Corey, Gerald (2009). *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy*, Belmont: Thomson Brooks/Cole, a part of The Thomson Corporation. <https://www.cengage.com>
- Carlson, J, Watts, R.E., & Maniaci, M (20006). *Adlerian Therapy: Theory and Practice*, Washington DC: American Psychological Association. <https://www.apa.org>
- Canright, C. (2010). *Life Purpose and Spirituality: An Overview*. 2-18
- Fereydooni, M., Mousavian, S.M. (2022). Similarity between Islamic Mysticism Lessons and Adler's Individual Psychology. *Islamic Mysticism*, 71(19), 57-76. [In Persian]
- Gold, L., & Mansager, E. (2000). Spirituality: Life task or life process?. *Journal of Individual Psychology*, 56(3), 266-276. <https://scholar.google.com>
- Johansson, T. (2010). *Religion and spirituality in psychotherapy and counseling** (F. Baratisedeh, Trans.; 1st ed.). Roshd Publications. [In Persian]

- Janbozorgi, M. (2019). Multidimensional spiritual therapy: A God-centered approach. Research Institute of the Field and University. **[In Persian]**
- Khosropanah, A. (2011). New theology: An Islamic approach. Maaref Publication. **[In Persian]**
- Kaviani, M. (2019). Islamic lifestyle and its measurement tools (6th ed.). Hozeh Research Institute and University. **[In Persian]**
- Makarem Shirazi, Nasser (1375). The Message of the Imam. Qom: Darul Kitab al-Islamiyya. **[In Persian]**
- Mansager, E., & Gold, L. (2000). Three life tasks or five?. *Individual Psychology*, 56(2), 155. <https://adlerjournals.com>
- Mansager, E. (2002). Religious and spiritual problem V-code: An Adlerian assessment. *Journal of Individual Psychology*, 58(4), 374-387.
- Mansager, E., Gold, L., Griffith, B., Kal, E., Manaster, G., McArter, G., ... & Silverman, N. N. (2002). Spirituality in the Adlerian forum. *Journal of Individual Psychology*, 58(2), 177-196. <https://www.academia.edu>
- Mansager, E. (2000). Individual psychology and the study of spirituality. *Journal of Individual Psychology*, 56(3), 371-388. <https://www.academia.edu>
- Mansager, E. (2001). Adlerian psychology and spirituality in critical collaboration. *Adlerian Yearbook*, 2001, 5-16. <https://www.academia.edu>
- Mansager, E., & Newbauer, J. (2010). SPIRITUALITY IN INDIVIDUAL TREATMENT. 2010 UK Adlerian Year Book. <https://www.academia.edu>
- Qorbanpoor Lafmejani A. Spirituality in Adler's Lifestyle and Its Critique from the Perspective of Islamic Sources. *Health Spiritual Med Ethics*. 2024; 11(1):1-12. <http://dx.doi.org/10.32598/hsmej.11.1.356.2>
- Qorbanpoor Lafmejani, A. (2020). Critique of the Anthropological Foundations of Lifestyle in Adler's Theory of Individual Psychology from the Perspective of Islam. *Pizhuhish nāmāh-i intiqādī-i mutūn va barnāmāh hā-yi 'ulūm-i insāni (Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences)*, 20(7), 251-274. doi: 10.30465/crtls.2020.22672.1431 **[In Persian]**
- Rosen, M., & Mansager, E. (2011). STRIVING TO UNDERSTAND RELIGION AND SPIRITUALITY: AN INDIVIDUAL PSYCHOLOGY PERSPECTIVE. *Psychology*, 14, 17.
- Sharf, Richard S (2012), Theories of Psychotherapy and Counseling Concepts and Cases, Belmont: A Division of Cengage Learning, Inc, 20 Davis Drive. <https://www.cengage.com>
- Shafiabadi, A. (2012). Career guidance and counseling and job selection theories: With general revision and additions (1st ed.). Roshd Publications. **[In Persian]**
- Shafiabadi, A., & Naseri, G. (2003). Theories of counseling and psychotherapy. University Publishing Center. **[In Persian]**
- Shilling, L. (2003). Counseling Theories (Counseling Perspectives). Translated by Khadijeh Arin. Fourth Edition. Tehran: Ettela'at Publications. **[In Persian]**
- Savage, A. (1998). Faith, Hope and Charity: An Adlerian Understanding [Reprinted]. *The Canadian Journal of Adlerian Psychology*, 28(1), 81-94. <https://www.academia.edu>
- Smith, T. B., Bartz, J., & Richards, P. S. (2007). Outcomes of religious and spiritual adaptations to psychotherapy: A meta-analytic review. *Psychotherapy research*. <https://www.tandfonline.com>
- Watts, R. E. (2000). Biblically based Christian spirituality and Adlerian psychotherapy. *Journal of individual psychology*, 56(3), 316-328. <https://adleriansc.org>